

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi
Aralık 2022
Yıl 12, Sayı 2, ss.07-25.

Journal of Individual & Society
December 2022
Year 12, Issue 2, pp.07-25.

DOI: <https://doi.org/10.20493/birtop.1164021>

Makale Türü: Araştırma makalesi

Article Type: Research article

Geliş Tarihi: 18.08.2022

Submitted: 18.08.2022

Kabul Tarihi: 05.12.2022

Accepted: 05.12.2022

Atıf Bilgisi / Reference Information

ŞENGÖZ, Murat. "Ulusal Kimlik ve Ulus Bilinci Üzerine Bir Değerlendirme/ An Assessment on National Identity and National Consciousness". Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi / Individual and Society Journal of Social Science, (Güz 2022-2)

ULUSAL KİMLİK VE ULUS BİLİNCİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN ASSESSMENT ON NATIONAL IDENTITY AND NATIONAL CONSCIOUSNESS

Murat ŞENGÖZ

Dr. Milli Savunma Bakanlığı,

muratsengoz74@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6597-0161

Öz

Ulusal kimlik ve ulus bilinci özünde sosyal olarak inşa edilmiş birer fenomendir. Ulus bilinci bir toplum tarafından paylaşılan bir ulusal kimlik duygusunu ifade eder, bu bakımdan bireyin kolektif farkındalık düzeyini gösterir. Paylaşılan inançlar, ortak değerler ve müşterek beklentiler ulus bilincinin gelişmesine katkı sağlayan sosyalizasyon araçlarıdır. Ulus bilinci halkların kontrol ve denetim altına alınmaları ile değil, bilakis, değerli birer varlık olarak yüceltilmeleri ile oluşur. Yalnızca belirli bir gruba ait olma bilinci, grup hakkında olumlu duygular uyandırır ve diğer grup üyeleri bazen kişisel olarak bilinmese bile, o grup adına hareket etme eğilimine

yl açar. Ulusal kimlik, bir kendi kendini kategorizasyon sürecidir. Bu süreç, hem kişinin ulusuyla özdeşleşme, hem de diğer uluslarla farklılaşmasını içerir. Bu çalışmada ulusal kimlik, ulus bilinci ve gelişimi, kültürel izomorfizm, müşterek ve kolektif ulus bilincinin tesisi üzerine özgür ve çoğulcu bir toplum paradigması bağlamında bir inceleme gerçekleştirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ulusal Kimlik, Ulusal Bilinç, Kolektif Bilinç, Çoğulcu Toplum.

Summary:

National identity and consciousness are essentially a socially constructed phenomenon. National consciousness expresses a sense of national identity shared by a society, in this respect it indicates the individual's level of collective awareness. Shared beliefs, common values and common expectations are socialization tools that contribute to the development of national consciousness. National consciousness is formed not by the control and supervision of peoples, but by their exaltation as valuable assets. Only the awareness of belonging to a particular group evokes positive feelings about the group and leads to a tendency to act on behalf of that group, even if other group members are sometimes not personally known. National identity is a process of self-categorization. This process includes both identification with one's nation and differentiation with other nations. In this study, an examination will be carried out on national identity, nation consciousness and development, cultural isomorphism, establishment of common and collective nation consciousness through a free and pluralistic society paradigm.

Key words: National Identity, National Consciousness, Collective Consciousness, Pluralist Society

1. GİRİŞ

Ulus; farklı dinsel, kültürel ve etnik yapılarıdaki bireylerin bir devletin vatandaşı olmak bağı ve bilinciyle aynı potada eritilmesiyle ortaya çıkan bir kavramdır (Poggi, 2011). Bu bağlamda siyaset bilimi

Rupert Emerson (1960) ulusal kimliği “kendilerini tek bir ulus olarak gören, düşünen ve hisseden bir insan topluluğu” olarak tanımlamaktadır. Sosyal kimlik teorisi ise, bu ulusal kimlik tanımını benimsemekte ve ulusal kimlik kavramsallaştırılmasının hem kendi kendini sınıflandırmayı, hem de duygulanımı içerdiğini öne sürmektedir. Bu açıdan ulusal kimlik kategorik olarak, bir ulusla özdeşleşmeyi ve kendini bir ulusun vazgeçilmez bir mensubu olarak görmeyi ifade etmektedir. Ulus kimliğinin duygusallık veçhesi de, bireyin bu özdeşleşmeyle sahip olduğu bir aidiyet duygusunu ve duygusal bağlılığını ifade etmektedir (Tajfel & John, 2004, s. 276-293). Nitekim yalnızca belirli bir gruba ait olma bilinci, grup hakkında olumlu duygular uyandırmaktadır ve diğer grup üyeleri bazen kişisel olarak bilinmese bile, o grup adına hareket etme eğilimine yol açmaktadır. Bu bakımdan ulusal kimlik, bir kendi kendini kategorizasyon sürecidir. Bu yönüyle süreç, hem kişinin ulusuyla özdeşleşme hem de diğer uluslarla farklılaşmasını içermektedir. Çünkü ortak soy ve ortak kadere sahip olma gibi müşterek hasletler ve beklentiler üzerinden bireyler, bir ulusla özdeşleşip bir iç grup oluştururlar ve aynı zamanda farklı uluslarla özdeşleşen insanları dış grup olarak görürler (Smith, 1993, s. 8-15). Ulusal kimlik muhatapları üzerinde, bir ulusa mensubiyet üzerinden kolektif bir bilinç yaratır. Ulusal gururu sosyalleştirme ve ülkenin istisnai olma duygusu gibi ulusal kimliğin toplumsallaştırılması, etnik gruplar arasındaki uyuma katkıda bulunur (Hopkins, 2011, s. 183-186).

Ulusal kimlik, bir kişinin kimliği, bir devlete veya bir millete ait olma duygusudur. Farklı gelenekler, kültür ve dil tarafından temsil edildiği şekliyle bir bütün olarak bir “ulus” duygusudur (Tajfel & John, 2004, s. 276-293). Kolektif bir fenomen olarak ulusal kimlik, ulusal semboller, dil, ulusun tarihi, ulusal bilinç ve kültürel eserler gibi bireylerin günlük yaşamlarındaki “ortak noktalara” atıf yapar (Kelman, 1997, s. 171-173). Bireyin mensubu olduğu ulusal kimliğinden duyduğu memnuniyet ve gurur vatanseverlik olarak tarif edilir. Bununla beraber bireyin, ulusal kimliğine dair, diğer ulusları küçük ve aşağılık görme noktasında beslediği aşırı sadakat ve ulusal kimliğini yaşamında her şeyin önüne koyması ise şovenizm olarak tarif edilir (Tajfel & John, 2004, s. 276-293).

Ulusal kimlik bir bakıma sosyal olarak inşa edilmiş bir birliktelik fenomenidir. Ulus bilinci bir toplum tarafından paylaşılan bir ulusal kimlik duygusunu ifade eder, bu bakımdan bireyin kolektif farkındalık düzeyini gösterir. Paylaşılan inançlar, ortak değerler ve müşterek beklentiler ulus bilincinin gelişmesine katkı sağlayan sosyalizasyon araçlarıdır. Bir kişinin ulusal kimliği, doğrudan bireylerin günlük yaşamlarındaki “ortak noktalardan” gelen öğelerin varlığından kaynaklanır: ulusal semboller, dil, renkler, ulusun tarihi, kan bağları, kültür, müzik, mutfak ve benzeri gibi (McCrone & Bechhofer, 2015). Bu sebeple medeni olarak inkişaf etmiş toplumlarda farklı dünya görüşlerini dışlamadan ve küçümsemeden, toplumun bir arada yaşama arzusunu pekiştirecek, ortak yaşamın geliştirilmesini mümkün kılacak projeler geliştirilir. Nitekim ulus bilinci halkların kontrol ve denetim altına alınmaları ile değil, bilakis, değerli birer varlık olarak yüceltilmeleri ile oluşur. Bu anlamda bir toplumda eşitlik ve adaletin, hakça bir yaşamın tesisi için toplumun her kesiminin hem maddi hem teknik, hem de psiko-sosyal açıdan desteklenmesi için çaba sarf edilir.

1. ÇALIŞMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Bu çalışmanın amacı, ulusal kimlik, ulus bilinci ve gelişimi, kültürel izomorfizm, müşterek ve kolektif ulus bilincinin tesisi üzerine özgür ve çoğulcu bir toplum paradigması bağlamında bir inceleme gerçekleştirmektedir. Bu kapsamda bu çalışmada, doküman analizi ile toplanan ikincil veriler vasıtasıyla özgün bir değerlendirme, hermenötik bir yorum ve kritik yapılmaktadır. Bu yönüyle söz konusu çalışma, nitel bir araştırmadır. Yapılan araştırmada kullanılan tüm doküman ve yayınlar, literatür tarama tekniği ile elde edilen veri ve kaynaklardır.

2. ULUSAL KİMLİK KAVRAMLAŞTIRILMASININ GELİŞİMİ

Ulusal kimliğin gelişmesi ve ortaya çıkması esasen modern dünyaya ait bir hadisedir. Ulusal kimlik bilinci Avrupa’da sömürgeleşme dönemi öncesinde veraset, vesayet ve mezhep savaşları ile birlikte büyük bedeller

ödenerek oluşmuştur (Wiggershaus, 1994). 1500'lü yıllarda Avrupa'da en az 1500 farklı bölgesel güç vardır. 1890'lara gelindiğinde, yani uzun soluklu kanlı savaşların arkasından bu rakam 30'lara inmiştir. Ancak 1890'lardan sonra kendisini Bavyalı değil de Alman; Gaskonyalı veya Provensalı değil de Fransız; Kastilyalı veya Katalan değil de İspanyol olarak görmeye başlayan toplumlar görülür. Misal henüz Fransız ihtilali zamanında, o zamanki Fransa coğrafyasında yaşayan halkın ancak yarısı evlerinde ve günlük yaşamlarında Fransızca konuşmaktadır (Censer & Lynn, 2001, s. 243). Yani, 19. yüzyılın son çeyreğinden önce Avrupa ülkelerinde bugünkü manada bir milliyet algısının ve kabulünün geliştiği söylenemez. Bu vakit öncesi toplumlar ve özelinde bireyler aslında kendilerini daha ziyade Protestan, Yahudi, Ortodoks, Katolik, Müslüman olarak tanımlamakta veya aidiyetlerini sadece coğrafi bir paradigmayla şuralı veya buralı bir ailenin mensubu olmak şeklinde tarif etmektedirler (Güvenç, 1974, s. 57).

Ulus bilinci İslam coğrafyasında ise Avrupa'dan çok daha sonra oluşmaya başlamıştır. Özellikle Ortadoğu, İslam coğrafyasındaki ülkelerin toplumları kendi aidiyetlerini halen ümmet veya kabile kavramları üzerinden konumlandırmaktadırlar ve bu sebeple umumiyetle bir millet olmanın gereği ortak bir şuur içinde bulunma duygu ve düşüncesinden uzaktırlar. Bu nedenle Müslüman toplumların mevcut sosyokültürel ve sosyoekonomik yapıları, kendilerinin istismarcı ve kötü niyetli liderleri veya kabile şefleri tarafından kolayca manipüle edilebilmelerine imkân vermektedir (Ashmore, 2001, s. 64).

Avrupa'da Fransız ihtilalinden sonra, bir ulusal öz bilinç oluşması nedeniyle, belirli ortak paydalar ve ideallerle bir araya gelen insanların öz yönetim talebinde bulunmaları tüm dünyada ulusal kimlik bilincinin oluşmasını tetiklemiştir. Ulusal kimlik bilinci etnik bir aidiyetten ziyade, memleket, vatan, kültür, kimlik birlikteliğini ifade etmektedir (Aron, 2005, s. 345). Öz yönetim ve öz ulusal bilinç kavramının sadece etnik birliktelik üzerinden açıklanabilmesi mümkün değildir (Bilgin, 1995b, s. 127). Amerika'da 1776 yılında, Bağımsızlık Bildirgesiyle İngiltere'ye karşı başkaldıran ve bağımsızlığını ilan eden 13 İngiliz Kolonisinin

ağırlıklı dili İngilizcedir ve etnik olarak ekseriyeti İngiliz'dir. Nitekim Orta ve Güney Amerika'da, İspanya'ya karşı gerçekleştirilen isyanlar da İspanyolca konuşan insanların, İspanya Monarşisi'ne karşı bir isyanıdır (West & Smith, 1997, s. 205-215). Bu ve benzeri tarihi örnekler, ulus ve ulusal kimlikler üzerine yapılan tartışmaların ele alınma biçimlerini yakından etkilemektedir. Ulusal kimlik üzerine yapılan tartışmaların temeli, ulus kavramının antropolojik olarak belirli özellikler taşıyan bir toplumu temsil ettiği varsayımıdır (Turner, 2004, s. 87). Oysaki ulus kavramının gerçekte temsil ettiği varsayılan toplumu gerçekten temsil ettiğinin kabulü bir soyut bir kavramlaştırmadan ibarettir. Yani ulus kavramı tarihsel açıdan kategorik olarak üretilmiş bir kavramdır. Esasen günümüzde anlaşıldığı şekliyle ulus kavramından çok önceleri toplumları sadece vatandaşlık, geniş aile, dindaşlık ve kültürel birliklilik olguları bir arada tutmaktadır. Bu bakımdan kolektif ulus kavramının çok sonraları esasen dil ile birlikte geliştiği ifade edilebilir (Censer & Lynn, 2001, s. 56).

Misal, Anastasia Karakasidou, hem Türk hem de Yunan atalara sahip olan Makedonyalı bir antropologdur. Anastasia Karakasidou Yunanistan Makedonları üzerine bir kitap kaleme alır. Anastasia Karakasidou'nun kitabındaki temel iddiası şudur, Osmanlı Devleti yönetimi idaresinde Makedonya'da Türkler, Sırlar, Bulgarlar, Makedonlar ve Yunanlılar yüzyıllar boyu birlikte barış ve huzur içinde yaşamışlardır. Ancak ne zaman ki, Yunanlılar dış politik telkin, destek ve etkilerle, Makedonya'nın büyük kısmını Büyük Yunanistan'ın bir parçası olarak görmeye başlarlar, bölgede birbiriyle çatışan manipülatif milliyetçi iddialar sahiplenilir ve bölge bilhassa Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşları süreci ile birlikte kan gölüne döner (Karakasidou, 2002, s. 42). Bu nedenle Anastasia Karakasidou'ya göre (2002, s. 42); Makedonya'nın Yunan olduğu iddiası türetilmiş, gerçekliğe dayanmayan suni bir icattır.

Nitekim nüfusunun yüzde seksen beşinin Müslümanlardan oluştuğu Kosova'nın, Sırp Lider Miloseviç tarafından Büyük Sırbistan'ın bir parçası olarak görülmesi de sonradan üretilmiş bir icattır. Esasen Büyük Sırbistan gibi, Büyük Almanya, Büyük Rusya, Büyük İsrail, Büyük

Kürdistan savları da özünde coğrafi ve sosyolojik gerçekliklerle ilgisi olmayan saldırgan ve revizyonist düşüncelerdir. Bu tür düşünceler temelinde, kimi radikal ve jakoben ulusalcıların zihin haritalarındaki, yaratılmış subjektif sahte gerçeklikler nispetinde bir bölgeye hâkim olma arzularını ifade eden zorlama tezlerdir.

Avrupa’da 1848 ile 1914 yılları arası “Halkların Baharı” olarak anılan, belli başlı büyük Avrupa devletlerinin birleşmelerini tamamladığı, dil ve din birliği konusunda köklü adımların atıldığı, şehir devletlerinin merkezi devletlerin hâkimiyetini kabul ettikleri bir dönemdir (Poggi, 2019). Bu dönemde diğer bazı küçük Avrupalı devletlerin yöneticilerinin ve halklarının ise olup bitenden ve gelişmelerden pek de haberdar olabildiği iddia edilemez. Nitekim bugünkü Slovenya, Slovakya, Hırvatistan ve Çekya coğrafyalarında yaşayan halkların, o dönem için millet olma olgusundan çok uzak oldukları ifade edilebilir (Giddens, 2008). Kaldı ki, ilk Çek Ulusal Örgütü 1846 yılında kurulur, Norveç’in Danimarka’dan farklı olduğuna dair ilk farkındalığın tecrübe edilmesi, daha doğrusu kayda düşmesi 1850’li yıllarda, ilk Ukraynaca gramer kitabının ortaya çıkışı 1819 yılında gerçekleşir. Daha çok yakın bir zaman öncesine kadar, Litvanya Polonya’nın ve Beyaz Rusya ise 1920’li yıllara kadar tamamıyla Rusya’nın bir parçası olarak görülmektedir (Canatan, 2009, s. 71).

Bu kapsamda İsviçre, ulus ve ulusal kimlik kavramlarının inşası konusunda önemli bir örnek olarak sayılabilir. İsviçre çok farklı uluslardan meydana gelen bir konfederasyon olarak 1291 yılında kurulur. Ne var ki bu Federasyon homojen bir ulusal birlik üzerine tesis edilmiş değildir. Esasında İsviçre Konfederasyonu bir coğrafi bölgede egemen güçlerin baskı ve sömürülerine karşı birleşmiş halkların bir birlikteliğidir. Bu sebeple İsviçre coğrafyasında yaşayan toplumlar yakın bir geçmişe kadar henüz bir ulus fikrine sahip değillerdir. Nitekim birçok bakımdan İsviçre Konfederasyonu, derebeylerin taleplerine karşı birleşen halklar tarafından oluşturulmuş bir öz savunma koalisyonudur. İsviçre halkları derebeylerinin dayattığı dini reddetmiş, ağır Katolik baskısı altında kalan bölgelerde Protestanlık, Protestanlığın güçlü olduğu bölgelerde ise bir tepki olarak Katoliklik inancını benimsemişlerdir. Ancak

bu farklılıklar kendi aralarında bir sorun teşkil etmemiştir. Bu nedenle İsviçre’de yaşayan Alman kökenli toplum Almanya’nın ekseriyetinin aksine Katolik, Fransız kökenli toplum ise Fransa’nın ekseriyetinin tersine Protestandır. Tarihsel olarak İsviçreliiler temelde paralı askerler ve başarılı çiftçilerdir. Günümüzde İsviçre, Birleşmiş Milletler tarafından siyasi ve askeri bakımdan tarafsız devlet statüsü kabul edilmiş bir ülkedir. İsviçre’de İngilizce, Fransızca ve Almanca resmi dillerdir. Bununla beraber günümüzde, bütün o farklı dillere ve dini mezheplere rağmen, ekonomik refah ve eşitlik tarihte hiç olmadığı kadar bir ulus bilinci ve ortak yaşam arzusu oluşturmuştur (Zimmer, 1998, s. 138). İsviçre örneği, günümüzde ortak geçmiş, paylaşılan kültür ve değerler ile ortak bir geleceği birlikte yaşama ideali için etnik birlikteliklerden ziyade, ortak faydalar ve değerler manzumesine sahip olabilmeyenin, müştereken emek vermenin ve birlikte ödenen bedellerin bir toplumu daha kuvvetli bir ulus haline getirebileceğinin bir temsili olarak görülebilir.

3. MÜŞTEREK ULUS BİLİNCİNİN TESİSİ VE MUHAFAZASI

Mensubu olunan yapı ile mensupları arasında değer, amaç ve ideal bağıntılarının varlığı ve iş birliği; elbette birlik ve beraberlik ruhunun temelini oluşturur. Nitekim, “toplum ile birey arasındaki ilişki, ortaklık duygusunu pekiştirecek psikolojik sözleşmenin içinde aranmalıdır” (Aslanoğlu, 1998, s. 91). Bir ulus inşası için, bireylerin ve toplumların kendi aidiyetleri ve kimlikleri hakkındaki algılarından daha fazla önceliklendirmeleri gereken husus, bir varlık olarak çevreleriyle kurdukları bağ olmalıdır (Zavalloni, 1984). Bir toplumun parçası olmak elbette önemlidir. Her toplum ve millet atalarıyla gurur duyar, mensubu olunan toplumun başarısı kendilerini gururlandırır. Ancak sağlıklı toplumlar önce kendileri ile sonra diğer toplumlar ve çevreleri ile barışık olan topluluklardır. Bunun için ise özünde duygusal enerji ve bencil olmayan bir şekilde alaka ve dikkatlerin dengeli bir biçimde merkez ve çevre ile ilişkilendirilmesi gerekir. İşte bu noktada, toplumun her bir ferдинin, toplumun diğer fert ve gruplarıyla, etnik, dini, mezhepsel veya ideolojik bir dışlanma duygusu içinde olmaksızın duygu, düşünce ve fayda birlikteliği kurabilmesi önemlidir.

Kaldı ki, ulus bilinci kategorik olarak toplumun tüm fertlerini aynı düzlemde biçimlendirmeye çalışan bir normlar bütünü değildir. Bilakis ulus kavramı bir yönüyle, birbirlerinden farklı tüm değerlerin izomorf olarak bir araya geldiği kültürel bir mozaiktir. Nitekim ulus bilinci ancak müşterek ve çoğulcu bir kültür üzerine inşa edilebilir. “Ulus bilinci içgüdüsel ve kalıtsal olmayıp bireyin doğduktan sonraki yaşantısında kazandığı alışkanlıklar, davranış ve tepki eğilimleri, toplumun kalanı ile arasında kurduğu bağ ve aidiyet hissi ile ilgilidir” (Habermas, 2008, s. 67). Bu yönüyle ulus bilinci homojen ve dışlayıcı değil, bilakis çoğulcu, kuşatıcı, kucaklayıcı ve birleştirici müşterek bir yaşam arzusuna sahip olma halini ifade eder. Bu kapsamda ulus bilinci, bir toplumun mensupları arasında oluşturulan ve paylaşılan keder, sevinç ve kader birliği algısı ile paylaşılan örf ve adetlerin nispetiyle ilişkilidir. (Erkal, 1982, s. 34). Kaldı ki bu noktada örfler ve adetler bir ulusun kökleriyle irtibatının da sembolüdürler (Bilgin, 1995a, s. 36). Nitekim örfler bir toplumun kökleriyle bağlarını korurken, adetler ise zamana uyumunu mümkün kılar. Netice itibarıyla bu düşünceden hareketle ancak birlikte yaşama idealinde ortak bir geleceği kurgulayan bir insanlar topluluğuna ulus denilebilir. Çünkü bireyleri ve toplumları bir şekle veya kalıba sokmayı istemek, bir yönüyle onları mevcudiyetleri üzerinden dışlamak, ötekileştirmek ve yabancılaştırmak demektir. Aksine bireyler özgürlüklerinin ve değerlerinin yüceltildiğini düşündüklerinde aidiyet duyguları artar ve kendilerini daha kolay bir biçimde bütünün bir parçası veya ulusun bir ferdi olarak görürler.

Bu kapsamda bir ulusun, üzerinde yaşadığı vatani için fedakârlık göstermiş gazi ve şehitlerine, bilim, felsefe, sanat ve devlet adamlarına gösterdiği saygı hem bir toplumu kenetler, bir arada tutar, hem de güven ve umut içinde geleceğe taşır. Bu noktada müşterek bir tarih anlayışı bir toplumu bir arada ve diri tutar, çünkü müşterek tarih bilinci bir ağacın kökleri gibidir, ne kadar derin olursa o kadar sağlam olur, kar, bora, fırtına tesir etmez, bilakis toplumu daha da güçlendirir. Bu yönüyle bir toplumun zenginliği yetiştirdiği, bilim, sanat ve devlet adamları ve kahramanlarının varlığı ve niteliğiyle ölçülür. Ancak geçmişle irtibatını koruyan toplumlar geleceğe daha güvenle bakabilirler. Nitekim

Mustafa Kemal Paşa bu bağlamda (Kolektif, 2019), “Milli benliğini bilmeyen milletler, başka milletlere yem olurlar” demek suretiyle bu hususa atıf yapmaktadır. Bir başka ifadeyle ulus kavramı; toplumların tarihsel süreç içinde edindikleri bilgi, inanç, sanat, töre, yasa, görenek ve diğer tüm yetenekler ile alışkanlıkların oluşturduğu karmaşık bir toplamın hasılasıdır (Tylor, 2016, s.91). Bu yönüyle ulus bilinci olgusu, toplumların sahip oldukları maddî ve manevî birikimlerinin neticesinde meydana gelen karmaşık bir bütündür ve yaşayan canlı bir organizmadır. Bu bakımdan tekemmül etmiş bir ulus bilinci, hem toplumların kökleleriyle muhafazasını temin ederek canlı kalmasına, hem de çağın gereklerine adapte olarak yeni filizler vermesini mümkün kılan, maddi ve manevi unsurları olan bir olgudur.

Bu noktada kolektif ulus bilincinin en önemli parametrelerinden bir tanesi sahip olunan kültürel dokudur. Kültür, Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre (2018), bir grup insanın bireysel ve toplu yaşamlarını anlamada, düzenlemede ve yapılandırmada kullandıkları bir inançlar ve adetler sistemidir. Kültür, tarihsel ve toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünüdür (Kutaniş, 2010, s. 68). Denilebilir ki, insan kültürü meydana getirir, fakat kültür de insanı ve insana ait olanları etkiler. Bu durum ise kültürleşme sayesinde gerçekleşir. Kültürün içe dönüşüm süreci de denilen kültürleşme, kişinin ve ait olduğu kümelerin kendi kültürünü oluşturan düşünce, eylem ve duygu biçimlerini özümsemesidir (Kutaniş, 2010, s. 68). Kültür; insanların bir arada ortaya çıkardığı fikir ve sanatların, inanç ve geleneklerin, düşünce kalıplarının yani düşünce nosyon ve davranışsal formasyonlarının topyekûn bir bütünü olarak tanımlanabilir ve bu yönüyle insana ait tüm yapıları etkiler ve belirler (Erkal, 1982, s. 56). “Kuşkusuz her birey farklı kültürel ve sosyal şartların ürünüdür. Her birey farklı kültürel değerler ve farklı duygusal ve kişisel özelliklere sahiptir. Yaş, ırk, cinsiyet, din, etnik köken, fizyolojik yetenekler, bireylerin yetiştirilme tarzları ve yetişme çevreleri insanların ruh dünyalarının biçimlendirilmesinde önemli bir yere sahiptir” (Bilgin, 1995a, s. 89). Bu açıdan kültürel

doku yerleşik ulus bilincinin oluşumu, ikame ve idamesinde oldukça önemli bir role sahiptir. Ne var ki günümüz dünyası ziyadesiyle, iletişim ve bilişim teknolojilerindeki gelişmelerin etkisiyle uluslar üzerinde her geçen zaman içinde daha da artan bir ölçekte etkisini çoğaltan bir küreselleşmenin tesiri altındadır. Bu bakımdan küreselleşme, kültürler arası etkileşimin her alanda kendisini daha fazla hissettirdiği ve toplumların göreceli olarak aynileştiği bir dünya düzenine atıf yapmaktadır (Eroğlu, 1982, s. 24). Bu bakımdan günümüzde, ulusal kimliklerin idamesi ve ulus bilincinin muhafazası noktasında, tüm dünyanın bir şekilde küreselleşmenin etkisi altında artan ölçekte geniş çaplı bir sosyalleşme ve izomorfizmin (benzeşim) süreci içinde olduğu ifade edilebilir (Aycan ve Kanungo, 2000, s. 38). Bu hususiyet kolektif ulus bilincinin muhafazası açısından da birtakım riskleri ve fırsatları da beraberinde getirmektedir. Çünkü küreselleşme özü itibarıyla temel bir ikileme sahiptir. Nitekim küreselleşme bir taraftan kültürel farklılıkları vurgular ve öne çıkarırken, diğer taraftan da toplumları birbirine yakınlaştırmakta ve kültürel manada kaçınılmaz olarak bir izomorfizme neden olmaktadır (Gökbunar, 1999, s. 45).

Bu açıdan bakıldığında küreselleşme, bir süreç olarak hâkim egemen kültürlerin kendi yaşam ve egemenlik alanlarını genişletme ve idame etme vasıtası olarak araçsallaştırılabilmektedir. Bu bağlamda halihazırda kendilerini merkez ülke olarak konumlandıran bir kısım ülkelerin, merkez olma statülerini araçsallaştırma bağlamında sadece kendi geçmişlerine ait kültürel, sanatsal ve bilimsel paradigma ve zenginliklerini sarsılmaz ve değişmez bir referans noktası olarak tesis etme çabaları da esasında bu noktada nesnel bir dünya uygarlığının tesisinin önünde psikolojik ve sosyopsikolojik bir engel oluşturmaktadır. Nitekim bu kapsamda günümüzde klasik müzikten bahis açılınca, sadece ve öncelikle batı medeniyetine ait çok iyi tanınan ve bilinen sayılı müzisyenlerin öncelikli olarak refere edilmesi ve aslında nedense geçen yıllar içinde de batılı bir paradigmayla ne merkezde, yani batıda, ne de periferde, atıf yapılan temel klasik eserlerin bestekarlarına nispeten aynıyla değer atfedilen çağdaş müzisyenlerin yetişmemiş olması iddiası, ancak böyle bir algı yönetiminin tezahürüdür. Çünkü eğer günümüzde de klasik

eser olarak atfı yapılan o ölçek ve vasıfta müzik insanlarının yetişebildiği ve müzik eserlerinin bestelenebildiği kabulü, söz konusu batılı ülkelerin bu manada merkezi devlet olma algılarını yıkabilir ve merkezi pozisyonlarını yıkabilir. Bu bağlamda denilebilir ki, günümüzde toplumlar bilhassa küreselleşmenin, iletişim ve bilişim teknolojilerinin gelişmelerin artan etkisi ile esasında hangi kültürel çevrede yaşarlarsa yaşasınlar, kaçınılmaz olarak, ister özne, isterse de nesne olarak evrensel kültürel doku ile bir etkileşim halindedir ve bu surette mutlaka belli bir ölçüde kültürel bir izomorfizme maruz kalmaktadırlar ve yapısal olarak birbirlerine benzemektedirler (Freidman, 1995, s. 79). Bu noktada ise ancak ulus bilinci gelişmiş, kültürel ve sosyolojik zenginliklerinin farkında, kökleriyle irtibatı sağlam, modernite ile uyumlu toplumlar öz benliklerini muhafaza edebilir ve diri olarak kalabilirler. Bu nedenle ilkesel olarak tekemmül etmiş bir ulus bilinci, her şeyden evvel çoğulcu ve geniş katımlı, insanı ve insana ait değerlerin merkeze alındığı bir fikri anlayışı temsil ettiği müddetçe tutarlı ve kalıcı olabilir. Nitekim Ziya Gökalp'e göre (2003, s.60), uygarlık ancak aynı gelişmişlik seviyesindeki ulusların toplumsal hayatlarının ortak bir toplamıdır.

4. KOLEKTİF ULUS BİLİNCİ GELİŞMİŞ TOPLUMLARIN AYIRT EDİCİ ÖZELLİKLERİ

Ulus bilinci inkişaf etmiş toplumları diğer toplumlardan belirgin bir biçimde ayıran özelliklerin başında kolektif bilinç gelmektedir. Bu noktada tekemmül etmiş müşterek ulus bilincine sahip toplumların bireyleri duygularını toplumun diğer fertleriyle paylaşabilen bir kültür ve anlayışa sahiptirler. Nitekim bu kapsamda medeni toplumlarda bir gelenek (örf) olarak imece usulü yardımlaşma yaygındır. İmece usulü bir yardımlaşma modeli olarak bir ekip çalışmasını ifade etmektedir, yardımlaşma duygusunun paylaşımıdır. Yardımlaşma zorlukların müştereken üstesinden gelinmesini ifade etmektedir, çünkü müştereken sarf edilen her çaba bir sinerji yaratılmasına sebebiyet vermektedir (Geray, 1965). Bu yönüyle sarf edilen müşterek çaba hem bireyleri kaynaştırır hem de toplumsal mutabakata zemin hazırlar. Bu sebeple ulus bilinci

tekemmül emiş toplumları ekonomik krizler ve diğer zorluklar kolayca yıkamaz. Bilakis yardımlaşma duygusu ve gelişmiş empati seviyesi zorlukların aşılmasında bir kuvvet çarpanı veya dinamo etkisi sağlar. Tersine yaşanan zorluklar ancak ulus bilinci tekemmül etmiş toplumları daha fazla birleştirir. Birlikte yaşama kültürü dayanışma ve kolektif bilincin bir sonucudur. Bu kapsamda güçlü aile bağlarının mevcudiyeti, grup ruhu ve nizamlara bağlılık gibi hususlar prensipte tekemmül etmiş ulus bilincine sahip toplumların ulusal karakteridir. Nitekim ulus bilinci gelişmiş toplumlarda geleneksel aile yapıları, geniş bir akrabalık sistemine dayanmaktadır. Ailenin veya sülalenin en yaşlısı genellikle geniş aile grubunun da en fazla hürmet edilen kişisidir. Bu kişi çoğu kez büyükbabadır. Büyükbaba öldüğünde aile birliği büyük oğula miras kalır. Erkek evlat ailenin bir arada kalabilmesi için gösterdiği çaba nispetinde daima önemli bir figür olarak kabul edilir (Akarçay vd., 2019, s. 1-17).

Ulus bilinci gelişmiş toplumlarında kanun ve nizamlara bağlılık ve sadakat her şeyin önünde gelir. Nitekim kanun ve nizamlar üzerinden devletin bütünlüğüne bağlılığın esası geleneksel aile yapısından gelmektedir. Bu nedenle bilhassa Hristiyan, Musevi ve İslam ağırlıklı nüfusun yaşadığı medeni toplumlarında devlet başkanına itaat bilinçaltı bir müktesebat olarak, ulu'l-emre itaat inancıyla, Tanrıya itaate kadar uzanabilir (Turşak, 2022, s. 325-347). Bu tür toplumlarda aile ve devlet birleşmiş bir kuvvetler birliğini temsil eder. Devlet ve aile varsa yaşam vardır, aile ve devlet olmazsa yaşam sona erer. Bunun için, aile ve devletin bekası için gerekli fedakârlıklar gösterilmelidir. Bu nedenle tekemmül etmiş ulus bilincine sahip toplumlarda vergi kaçırmak en büyük ve yüz kızartıcı suçlardan biri sayılır. Aslında ulus bilinci gelişmiş toplumdaki aile ve devlet olgusunun homojenliği ve aidiyet algısı müteselsilen devam eder. Aileden başka iş yeri ve kuruma, memlekete, satın alınan binek aracının markasına, mezun olunan okula kadar sadakat gösterilir. Medeni toplumlarda ben duygusu yerine biz duygusu hâkimdir.

Ulus bilinci yerleşmiş toplumlarda kuramsal olarak meşveret yani istişare etmek, meseleleri danışma kuruluna havale etmek ve ortak akla müracaat etmek özünde benimsenmiş temel bir kültürel hususiyettir

(Arslan, 2014, s. 223-241). Pratikte meşveret, geleneksel olarak medeni insanların kendilerince değerli saydıkları kurumlara ve kurumların görüşlerine saygı ve itimat ile gerçekleşir. Nitekim medeni toplumların mensupları bu hususu, istişare ile yapılır, şeklinde açıklarlar ve bu sebeple her daim işi liyakat sahibi kimselere havale ederler. Bu bakımdan ulus bilinci yerleşik hale gelmiş toplumlardaki yüce devlet anlayışı, devleti temsilen seçilen ve atanan kimselerin, halkı temsilen bir yerlerde ve bir şekilde şüphesiz en mükemmel olanı yapma bilinciyle hareket ettikleri fikriyle birleşir (Arslan ve Eryücel, 2011, s. 1-20). Bu sebeple bu tür toplumlarda bir yerde bir aksaklık görülürse, aksaklığın sebebi olarak devlet aygıtı ve mekanizması görülmez, mutlaka tüm hata ve mesuliyet kişilere havale ve rücu ettirilir. Nitekim itimat, kontrole mâni değildir. Bunun için ulus bilinci tekemmül etmiş toplumlarda idareyi temsilen şahısların hatalarının örtbas ve rasyonelize edilebilmesi mümkün değildir. Bir başka ifadeyle kolektif ulusal bilincin gelişmiş olduğu toplumlarda grupların çıkarları ile bireylerin hakları dengelenir (Arkonaç, 2011, s. 103-113). Nitekim kolektif bilincin yerleşik hale geldiği toplumlarda disiplinin tek bir tanımı vardır, kanun ve nizamla koşulsuz bir itaat ve başkalarının haklarına saygı ve hürmet göstermek. Bu sebeple gerçek manada ulus bilincinin yerleşik hale geldiği toplumlarda hukuka itaat insan yaşamının en yüksek bir ideali olarak yüceltilir. Nitekim medeni toplumlardaki bu egemen felsefe, ülkede birlik ve beraberliğin sağlanması noktasında kilit bir değer ve öneme sahiptir. Böylesi toplumlarda, disiplin, kolektif bilinç, hukuka bağlılık, din, millî ruh ve hepsi birden medeni bir ulus fikrinin temel parametreleri olarak alkışlanır.

Oysaki kolektif ulus bilincin gelişmediği ve hakiki manada yerleşik hale gelemediği toplumlarda, bazen iyi niyetle yapılan kimi eleştiriler bile grubun çoğunluğunun aleyhine menfi sonuçlar doğurabileceği veya grubun bütünlüğünü bozabileceği endişesiyle şiddetli tepkilerle mukabele görebilir. Çünkü böylesi toplumlarda hakikatte gruplar nezdinde fikirler ve olgular değil, şahıslar yüceltilir ve işin nihayetinde kişilere sadakat, fikir ve inanç sistemlerine duyulan bağlılığın yerini alır. Çünkü fikir ve düşünceler soyut ve muğlaktır, ama şahıslar gerçektir. Böylesi toplumlarda kulüp başkanları kulüplerin, şahıslar kurumların,

Devlet Başkanının şahsı ise bütün bir toplumun önünde gelir ve tabi olarak çıkarları âlidir. Bu sebeple kolektif bilincin hakiki manada yerleşmediği toplumlarda bağlılık fikir ve düşünceye değildir, sadakat statü ve makama gösterilir. Nitekim böylesi toplumların insanları politika konuşmayı sever, ama politik tartışmaları fikirler, projeler, hak ve adalet üzerinden değil, liderlerinin meziyetleri, tarihi düşmanlıklar gibi afaki meseleler üzerinden yürütürler. Hakikatte kolektif bilincin yerleşmediği toplumların insanı için bir bütünün parçası olmak, güçlü ve güvende olmanın yegâne yoludur. Bu nedenle mensubu olduklarını varsaydıkları grubun bir parçası olarak, grupta kalabilmek adına fedakârlık göstermekten, fedailik yapmaktan imtina etmezler. Bu sebeple ahlâk sahibi olmazlar ama ahlâkçılardır, yani özünde ahlâki normlarla pek ilgilenmezler, ahlâki değerlerin kendini pek umursamaz ama ahlâk üzerine ahkâm kesmeyi ve böylece diğerlerini tahakküm altına almayı tercih ederler (Yetim, 2017, s. 10-23). Çünkü ahlâk anlayışı da nihayetinde zamana ve şartlara göre değişir. Nitekim onlar için önemli olan ahlâk kavramının lafzıdır, içeriği değil. Bu tür bir ahlâkçılığın özü zorba bir kolektivizmdir.

Bu tür bir kolektivizmin bir neticesi olarak toplumda veya toplumun bir kesiminde sorgulama kültürü ortadan kalkar. Bu anlayış bağlı olunan şeye körü körüne itaati pekiştirir. Öyle ki bu patolojik bağlılık, vatana, millete, anaya, babaya, ataya, hakka, hukuka, dinin kurallarına bağlılığın dahi önüne geçebilir. Bu paradigma hakiki manada kolektif ulus bilinci yerleşmemiş toplum mensuplarını binlerce kilometre ötede, başka memleketlerde bir yaşama devam etseler de belki zaman zaman şizofrenik ve patolojik bir biçimde sözde aidiyetleri nezdinde bağlılıklarını devam ettirebilir. Bu hususiyet bir taraftan özel bir grup olarak dayanışma ve bir arada olma bilincini kuvvetlendirirken, diğer taraftan paradoksal olarak kolektif ulus bilincinin gelişmesine, toplumda çoğulcu demokratik kültürün yerleşmesinin ve demokratik aygıtların işlerlik kazanmasının önünde önemli bir engel teşkil edebilir.

5. SONUÇ

Ulus bilinci, özünde birlikte barış içinde yaşama kültürü üzerine bina edilmiş, bir toplumun kolektif şuuraltının ortaya çıkardığı semboller, metaforlar, arketipler ve arkaikler bütünüdür ve kesinlikle heterojen olduğu müddetçe daha fazla kuşatıcıdır. Bu yönüyle ulus bilincinin oluşmasında soy ağacı veya etnik homojenlikten ziyade, ulus bilinci sosyo-ekonomik ve kültürel saiklerle oluşur. Bu sebeple farklı kültürlerden birliktelikler zenginlik olarak görülür, bireylerin mensubu olmakla mutlu olacakları bir memlekete sahip olmaları öncelenir. Nitekim sadece soy mensubiyeti ve asaleti, kimseyi diğerlerinden üstün kılmaz. Etnik veya dini mensubiyeti ne olursa olsun temelde her insan özeldir ve değerlidir. Dolayısıyla ulus bilinci temelde, toplumların bir arada huzur içinde yaşama iradesi neticesinde oluşur.

Nitekim ulus bilinci gelişmiş toplumlarda refahla birlikte kültür ve aidiyet duygusu da merkezden perifere doğru genişletilir, kasaba ve şehirlerin meydanları öncelikle yörenin kendi insanlarına ait rölyef ve anıtlarıyla düzenlenir. Kuşkusuz güçlü çevre, güçlü merkezin, yerel bilinç kolektif şuurun bir teminatıdır. Bir zincir en zayıf halkası kadar güçlüdür metaforunda olduğu gibi, evvela kültürel, sosyal ve ekonomik kalkınma birey merkezli olmak suretiyle, merkezin irade ve desteği ile çevreden başlar. Toplumun her bir ferdi, kendisini saklamadan ve gizlenmeden toplum içinde var olabilme ve kendisini ifade edebilme, isteklerini seslendirebilme hakkına sahiptir. Netice itibarıyla tekemmül etmiş bir ulus bilinci, bir toplumda şeffaf, eşitlikçi ve adil bir düzenin gelişmesinin ve yerleşik hale gelmesinin en önemli teminatlarından birisidir.

Sonuç olarak bir ulusu değerli kılan şey tek başına şan, şeref ve muazzam askeri zaferlerle dolu bir tarih, ve yüksek bir üretim ve endüstriyel teknoloji, harp kapasitesi veya sahip olunan doğal kaynaklar değildir. Toplumları başarılı ve hatta faydalı ve teknolojik gelişimi dahi mümkün kılan temel özellik özünde sahip olunan toplumsal sinerji ve ahenk, sağduyu, erdem, dürüstlük, hoşgörü gibi toplum nezdinde yüceltilen bir takım müspet meziyetler nispetinde inşa edilmiş ve oluşturulmuş bir kolektif ulus kültürü ve tekemmül etmiş ulus bilinci neticesinde sahip olunan hâkim çoğulcu toplumsal paradigma ve diskurdur.

Kaynakça

- Akarçay U. D., Ayhan, D. & Akın, E. (2019). Sonradan Yetiştirilmesine Sahip Bireylerde Aile Bağları Üzerine Nitel Bir Çalışma. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 11 (1), 1-17.
- Arkonaç, S. (2011). Kollektif Bilinç / Kollektif Temsiller: Wundt İle Durkheim. İstanbul University Journal of Sociology, 3 (21), 103-113.
- Aron, R. (2005). Sosyolojik Düşüncenin Evreleri, Kormaz Alemdar (Çev.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Arslanel, M. N. ve Eryücel, E. (2011). Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 15 (2), 1-20.
- Ashmore, R.D.; Jussim, L. & Wilder, D. (2001). Social Identity, Intergroup Conflict, and Conflict Reduction. Oxford: Oxford University Press.
- Aslan, R. (2014). İstişârenin Önemi ve Hz. Peygamber'in Uygulamalarından Örnekler. ANEMON Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2(1), 223-241.
- Aslanoğlu, R. (1998). Kent, Kimlik ve Küreselleşme. Bursa: Asa Yayınları.
- Avcı, C. (2003). Atatürk'ün Milliyetçilik Anlayışı. Atatürk ve Atatürkçü Düşünce. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Genelkurmay Basım Evi.
- Aycan, Z. ve Kanungo, R., (2000). Toplumsal Kültürün Kurumsal Kültür ve İnsan Kaynakları Uygulamalarına Etkileri, Türkiye'de Yönetim, Liderlik ve İnsan Kaynakları Uygulamaları. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Bilgin, N. (1995a). Kollektif Kimlik. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Bilgin, N. (1995b). Sosyal Psikolojide Yöntem ve Araştırmalar. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Canatan, K. (2009). Avrupa Toplumlarında Çok Kültürcülük: Sosyolojik Bir Yaklaşım. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2 (6), 71.

- Censer, J. & Lynn, H. (2001). *Liberty, Equality, Fraternity: Exploring the French Revolution*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.
- Emerson, R. (1960). *From Empire to Nation*. Boston, MA: Beacon Press.
- Erkal, M. (1982). *Sosyoloji (Toplum Bilim)*. Trabzon: K.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Eroğlu, F. (1982). Türk Kültüründe Motivasyon. *Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Araştırma Merkezi İşletme Dergisi*, 5 (3,4), 24.
- Freidman, T. (1999). *The Lexus and the Olive Tree: Understanding Globalization*. New York: Farrar, Straus, p.79.
- Geray, C. (1965). *Toplum Kalkınmasında Halk Katılışları, Destekli İmece ve emanet Usulü Uygulama*. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 20 (02), .DOI: 10.1501/SBFder_0000000584
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*, Cemal Güzel (Çev.). Ankara: Kırmızı Yayınları.
- Gökalp, Z. (2003). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar.
- Gökbunar, R. ve Gülgün, A.Ü. (1999), *Yönetimde Dinazorlaşma Sendromu ve Kamu Yönetiminde Değişim*, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13 (1), 45.
- Güvenç, B. (1974). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Habermas, J. (2008). *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti*. Medeni Beyaztaş (Çev.). Frankfurt: Bakış Yayınları.
- Hopkins, N. (2001). *Commentary. National Identity: Pride and prejudice?.* *British Journal of Social Psychology*. 40 (2), 183–186.
- Karakasidou, A. (2002) *Cultural illegitimacy in Greece: The Slavo-Macedonian “non-minority”*, in: *Minorities in Greece: Aspects of Plural Society*. London: Hurst & Company.
- Kelman, Herbert (1997). *Nationalism, Patriotism and National Identity: Social-Psychological Dimensions*. Chicago: Nelson-Hall Publishers. pp. 171–173.

- Kolektif. (2019). Atatürk Sözleri. İstanbul: Diga Kitap.
- Kutaniş, R. Ö. (2010). Örgüt Kültürü Ders Notları. Sakarya: Sakarya Yayıncılık..
- McCrone, D. & Bechhofer, F. (2015). Markers and rules. Understanding National Identity. Cambridge: Cambridge University Press.
- Poggi, G. (2011). Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği, Aysun Babacan (Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Poggi, G. (2019). Modern Devletin Gelişimi, Şule Kut ve Binnaz Toprak (Çev.) Sosyolojik Bir Yaklaşım. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Smith, A. (1993). National Identity. Nevada: University of Nevada Press.
- Tajfel, H. and John C. (2004). The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. London: Psychology Press.
- Turner, S. B. (2004). Klasik Sosyoloji, İdil Çetin (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Turşak, M. (2022). Kur'an'da İtaat Kavramı ve Ulü'l-Emre İtaatın Mahiyeti [The Concept of Obey in the Qur'an and the Quality of Ulu'l-Emr]. İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi. 8(1), 325-347.
- Tylor, S. E. B. (2016). Kültür Bilimi. ViraVerita E-Dergi, (4), 91-110.
- West, B. & Smith, P. (1997). Natural Disasters and National Identity: Time, Space, and Mythology. Journal of Sociology, 33 (2), 205–215.
- Wiggershaus, R. (1994). The Frankfurt School: Its History, Theories and Political Significance. Cambridge, Massachusetts: Mit Press.
- Yetim, F. (2017). Ahlakçılık Düşüncesi Bağlamında Nurettin Topçu'nun İslamcılık Eleştirisi. Tarih ve Gelecek Dergisi 3, 10-23.
- Zavalloni, M. C. L. (1984). Identite Sociale et Conscience: Introduction a l'Ego-Ecologie, Privat. Montreal: P.U.M.
- Zimmer, O. (1998). In Search of Natural Identity: Alpine Landscape and the Reconstruction of the Swiss Nation. Comparative Studies in Society and History, 40(4), 138.